

Metafizikus nyomkeresők

Újabban – a posztmodern jelzővel illetett szépirodalom szerzőinek érdeklődése nyomán – az elméleti és kritikai gondolkodás is fontolóra veszi a mindenkori magas- vagy elítőkultúrából kiszorult úgynevezett tömeg- vagy népszerű irodalom (újra)hasznosításának lehetőségeit, távlatait. Immár harmadik önálló kötetében a fiatal kutató, Bényei Tamás a detektívtörténet, azaz a krimi és az anti-detektívtörténet sokrétűen gazdag viszonyrendszerét boncolgatja.

A populáris kultúra regisztereibe sorolt irodalmi műfajok kirekesztettsége a hivatalos és komolyan tekintett irodalmi kánonokból lassanként a múlté. Köszönhető ez olyan szerzőknek és műveknek, amelyek a kitaszítottak, kiüresedettnek, elavultnak bélyegzett műfajok reaktivizálásával jelentős sikereket értek el mind a szűkebb, mind a szélesebb olvasóközönség körében. A detektívtörténet, a történelmi kalandregény, a sci-fi, a fantasy, a rémtörténetek, a horror, a pornó, a szerelmes lányregények műfajt létrehozó kötelmeinek imitálásával, átírásával, paródiájával, ki- és befordításával az irodalom ünnevelt szerzőjévé vált többek között *Jorge Luis Borges*, *Umberto Eco*, *Lawrence Norfolk*, *Douglas Adams*, *Terry Pratchett*, *Federico Andaházy-Kasnya*, *Brett Easton Ellis* vagy *Parti Nagy Lajos*. Külföldön a multikulturalitás és a posztmodern jegyében terjedelmes monográfiák és tanulmánykötetek foglalkoznak a jelenséggel, míg itthon csak elvétve akadnak e tárgykörben érdemi hozzászólások. (1)

Nálunk a klasszikus krimi területén kutakodni vágyók sem részesülhettek túlzott figyelemben, *Hankiss János*, *Josef Škvorecký* és *Keszthelyi Tibor* könyvei álltak mindeddig rendelkezésre. (2) Míg azonban Hankiss János tanulmánya az igen tágan értett bűnügyi elbeszélés motívumait sorakoztatja fel a 19. századi világ- és magyar irodalomból, addig Josef Škvorecký esszéi a krimi műfaj történetét írói-kritikai bírálatokkal kiegészítve tárgyalják. Keszthelyi Tibor munkáit pedig leginkább a figyelemfelkeltés szándéka és kezdeményezőkézsége okán vehetjük figyelembe. Nem vitatva e kiadványok történeti fontosságát nyugodtan kijelenthető, hogy Bényei Tamás könyve úttörő jelentőségű a klasszikus krimi megértése és ezen művek elemzése szempontjából. Másrésről jóval több is ennél.

Irigylésre méltó, hogy egyeseknek kész könyvek lapulnak az íróasztalfiókjukban, akár egy évtizedig is, miközben jelentős tudományos és kritikai publikációkat jelentetnek meg. Bényei Tamás *„Rejtélyes rend”* címen napvilágot látott könyve kilenc évig pihent kéziratként, mindeközben a szerzőt két kötet (*„Esendő szörnyeink és más történetek”,* 1993; *„Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről”,* 1997) és számos, azóta is sokat idézett tanulmány és kritika avatta elismert szakemberré. A téma iránti érdeklődése felől azonban már a könyv kiadása előtt is meggyőződhattünk több közölt (Határ, 1990. 6–7.); Alföld, 1995. 10.) – és az első kötetbe felvett – írása („Rejtély és rend [A metafizikus detektívtörténet]”) alapján.

A könyv rendkívül alapos, nagy műveltséganyagot mozgat, szerteágazó, de igen jól összefogott tájékozódást mutat, mindezt tudói szakértelemmel, ötletthalmozói termékenységével, fölényes, de nem fölényeskedő eleganciával, olvasóbarát módon tálalva. Egyszóval igencsak megnehezítve a kritikus dolgát, mert bárminemű „fogást” keresve a művön, csak elismerőleg szólhat bírálatáról és annak szerzőjéről. Engedve a lehetőségnek, melyre a könyv metafora-kínálati csábítanak: a gyilkos kritikusból áldozat válik, a műből pedig kritikus gyilkos lesz.

A ‚Rejtélyes rend’ tulajdonképpen nekifutások sorozata, szám szerint hatszori kísérlet, hogy egy-egy fogalom (posztmodern, ismétlés, valóság-leképezés, szerepkörök, paródia, irónia, játék) segítségével, különféle szempontú értelmezéseivel közelebb hozza a megértéshez a krimi, a metafizikai detektívtörténet és az anti-detektívtörténet kapcsolatát, anélkül, hogy tényleges, definitív végeredmény születne. Az anti-detektívtörténetnek a krimitől való megkülönböztetése írás- és olvasásmódok együttállásának függvényén alapul, hasonlóan ahhoz, ahogy Bényei Tamás különféle értelmezési módszerek, olvasásmódozatok (dekonstrukció, pszichoanalízis, tudományfilozófia, strukturalizmus, Új Kritika, kultúraelmélet) mérlegelése révén járja újra és újra körül a témát. Az említett „műfajok” között koránsincs éles határ, sőt leginkább két egymást metsző halmazzal van dolgunk a krimi és az anti-detektívtörténet kapcsán, azaz az olvasatok már magában a krimi szerkezetében fellelhetővé teszik a műfaj „későbbi sorsát”, miszerint már a kezdetektől magában hordozza azt a metafizikus érdeklődést, amely akár az ismétlés, az irónia vagy a paródia önértelmező metaforái segítségével kibontható belőle. *Poe* novellái egyszerre krimik és egyszerre metafizikus detektívtörténetek: a metszetben tehát a metafizikus detektívtörténetek találhatók. Bényei fejtegetései eszerint elkerülik azt a csapdát, hogy fejlődéstörténetként prezentálják modern és posztmodern irodalom időbeli viszonyát, mindazonáltal figyelmet érdemel, hogy érvelésének középpontjában a sokak által paradigmaváltónak tekintett Borges (illetve ‚A halál és az iránytű’ című elbeszélése) áll. Az olvasatok halmozását, hatványozását csak tovább fokozza a szerző állandó önreflexiója, amellyel saját módszeres olvasatát folyamatosan korrigálja, dekonstruálja, értelmezi, több szinten egymásba fordítja a vizsgált témával, így a vizsgálat nyelve és a tárgyának nyelve párhuzamosan, kölcsönösen kontrollálják és alakítják egymást.

Ahogy a krimi és az anti-detektívtörténet elbeszélés-szerkezetében – reflektáltan vagy sem – benne rejlik az elbeszélhetőség paradoxona, úgy ütközik bele a szakíró is folyamatosan a nyelv, az idő, a végesség-végtelenség önértelmező és visszaforgatható fogalmaiba, metaforáiba. Ha úgy tetszik, és volt egy ilyen érzésem: Bényei Tamás a krimi viszonylag egyszerű diskurzív formáján keresztül magát a nyelv metafizikai (vagy a metafizika nyelvi) „alakoskodását” mutatja be olvasóinak. („az ismétlésként felfogott krimi-diskurzus időviszonyai voltaképpen egy ártalmatlan, minden elbeszélő szövegben ott rejlő időparadoxon legeggyértelműbb megnyilvánulásának tekinthetők.” (69.)) Persze nem kizárt, hogy minden, a dolgok mélyére hatoló, nyelven keresztül megfogalmazódó elemzés természeténél fogva önértelmező, azaz saját legbelsőbb működéséből tár fel részleteket, ugyanakkor nyitottsága révén további lehetőségeket kínál a vizsgálatra. Ennek belátását is bizonyítja, hogy a könyv szellemi kalandozásának tétje nem a tudás megszerzése, hanem a megoldási képletek levezetése, végigkövetése, akár egy matematikusnál. Vagy analóg módon a detektívnél.

Csak sajnálkozni lehet azon, hogy a magyar vonatkozású anti-detektívtörténetek (például *Darvasi László* novellái, *Tar Sándor* „bűnregénye”, *Németh Gábor* és *Szilasi László* ‚Kész regény’-e, *Lengyel Péter* ‚Macskakő’-je) elemzései már nem kerültek bele ebbe a kötetbe. Panaszkodni azonban inkább azért kellene, hogy miért ilyen ritkák a honi irodalomtudományos közegben a Bényei Tamás által írt könyvhöz hasonló, színvonalas kiadványok.

Jegyzet

(1) Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán: A test anyala* című habszódiája körül kialakult kritikai irodalom a legismertebb, ami érinti a szerelmes lányregény-füzetsorozatok műfajszerkezeti tulajdonságait, ezenkívül H. Nagy Péter írásaiban, a Thléme és a Prae periodikák tematikus számaiban olvashatunk a sci-firől és a cyberpunkról. (Lásd H. Nagy Péter (1999): *Imaginárium I–III*. In: *Kánonok interakciója*. [FISZ-könyvek 3.], Budapest, FISZ. Thléme 2000. tavasz. Prae 1999. 1–2., 2001. 3–4.)

(2) Hankiss János (1928): *A detektívregény*. Csáthy Ferenc Könyvkiadója, Debrecen – Budapest. Josef Škvorecký (1965): *Egy detektívregény-olvasó ötletei*. (Modern Könyvtár) Európa, Budapest. (Ford. Sinkó Ferenc) Keszthelyi Tibor (1979): *A detektívtörténet anatómiája*. Magvető, Budapest. Keszthelyi Tibor (szerk., 1985): *A krimi*. (Pro és kontra) Gondolat, Budapest.

Bényei Tamás (2000): *Rejtélyes rend. A krimi, a metafizika és a posztmodern*. Modern filológiai füzetek 57. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Rácz I. Péter

Lét és irodalom

E pillanatban még beláthatatlan, miféle irodalmi vagy akár eszmetörténeti hozadéka lehet annak, ha – tanulmányok szerkesztett sorában – az esztétika az antropológia „felügyeletével” gondolkodik a létről. Az utóbbi évek egyik legjelentősebb irodalomtudományi és kritikai kiadványa ezzel a kérdéssel (is) szembesíti olvasóját.

Az irodalom szerepét még nem látjuk tisztán. (1) Akár ez a *Pilinszky*-műhelyjegyzet is mottójául szolgálhatna annak a kötetnek, amely éppen az irodalom szerepének „tisztázására”, pontosabban az irodalmi szövegek értelmezhetőségének többszempontú újragondolására tesz nagyívű kísérletet. „Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai” című tanulmánygyűjtemény szerkezeti-módszertani különlegessége – tanulmányok és bírálatok dialógushelyzetet teremtő együttközlése – mindehhez ígéretes kezet nyújt.

A kötetet – bevezetés gyanánt, alighanem a szemléleti-módszertani alapdilemmákat előrajzolandó – olyan tanulmányok nyitják, amelyeket a szakma egy-egy nemzetközi elismertségű szaktekintélye jegyez. *Fehér M. István* „Művészet, esztétika és irodalom Hans-Georg Gadamer filozófiai hermeneutikájában” című írása a gadameri téziseket művészet és filozófia viszonyának hermeneutikai értelmezhetőségére s az esztétikai tapasztalat sajátosságának filozófiai interpretálhatóságára kérdezve olvassa újra – mindekelőtt az „Igazság és módszer” nyomán tájékozódva. *Kulcsár Szabó Ernő* „A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között (Az esztétikai tapasztalat nyelviségének kérdéséhez)” című tanulmánya a műalkotás nyelve és a befogadó mint nyelvi létező közötti kommunikációt az esztétikai jelentésképződés lezárulhatatlanságának tapasztalata felől vizsgálja. *Szegedy-Maszák Mihály* dolgozata („A művészi értékek állandósága és változékonysága [Babits európai irodalomtörténete]”) a kánonok s a kanonizálódott „művészi értékek” viszonylagosságát és időbeliségét nyomatékosítja *Babits Mihály* „Az európai irodalom története” című művét elemezve.

Annak az irodalomfölfogásnak a módszeres – mert önreflexív módszertudattól irányított – lebontását, amely az irodalom szerepét a „valóság” nyelvi/művészi ábrázolásában, megjelenítésében avagy „tükrözésében” látta (a nyelvet, a nyelviséget pusztán eszközként véve számításba), önmaga föladatát pedig jobbára a szerzői szándék „beleérező” rekonstruálásában jelölte meg, a jelen tanulmányok fényében immár végérvényesen az irodalom(tudomány)történeti (közel)múlt részeként kell látnunk. A kötet voltaképpen tétje ezért már nem egyszerűen újabb irodalomértői filozófiák és metodológiák szakmai önérvényesítésének hitele és sikeressége, hanem legalább ennyire az ezen értelmezői tanok, nyelvek közti párbeszéd elvi és gyakorlati hogyanja. (Utalhatunk itt a szerkesztők egyike által nem oly rég közreadott – s e hasábkon már recenzált (2) – tanulmánykötet (3)